

JOANNA SADOWSKA

***Życie na przekór. Antysystemowa kontestacja młodzieży w ostatniej dekadzie PRL (1980–1989) – nowe tropy i pytania badawcze*, red. Bartłomiej Noszczak, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2016, 496 stron**

DOI: 10.15290/sp.2016.24.17

Aktywność opozycyjna i postawa kontestacyjna młodzieży to jeden z najlepiej zapamiętanych rysów lat 80. Przejawiała się na wiele sposobów – od manifestacji, pisania haseł na murach i rozrzucania ulotek, przez fascynację muzyką rockową i noszenie kojarzących się z nią strojów, po demonstrowanie religijności. W różnym stopniu zjawisko to obejmowało dużą część młodego pokolenia. Wielość form, w których przejawiała się kontestacja systemu powoduje, iż pomimo wielu opracowań i dyskusji nadal odkrywane są nowe fakty, podejmowane są już próby ujęć teoretycznych problemu, jego porządkowania, kategoryzacji. Jak dotąd jednak ukazała się tylko jedna praca naukowa o charakterze syntetyzującym; to praca Marka Wierzbickiego pt. *Ostatni bunt. Młodzieżowa opozycja polityczna u schyłku PRL 1980–1990. Fakty, konteksty, interpretacje* (Lublin–Warszawa 2013). Recenzowana publikacja częściowo także spełnia te rolę, w części zaś przybliży wybrane aspekty ruchu, gdyż jest pokłosiem poświęconej temu atrakcyjnemu naukowo tematowi, ogólnopolskiej konferencji naukowej zorganizowanej przez Oddziałowe Biuro Edukacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie 23–24 października 2014 r.

Na tom składają się 22 teksty, w większości reprezentujące typowe podejście historyczne, ale też mamy tu do czynienia z perspektywą socjologiczną, politologiczną i kulturoznawczą. Interdyscyplinarność przeprowadzonej dyskusji być może utrudnia jej odbiór, ale wzbogaca i pogłębia analizę. Część autorów nie tylko pamięta badany okres, ale także czynnie angażowała się w antysystemowe działania, dla innych to przeszłość jest znana jedynie ze źródeł historycznych. Pracują w różnych ośrodkach, badają różne regiony, a wszystko to tworzy szeroką perspektywę poznawczą, będącą niewątpliwie atutem tej pracy.

Jako prolog słusznie umieszczono z zbiorze tekst socjologa kultury Tadeusza Palecznego pt. *Kontestacja młodzieżowa jako forma nieposłuszeństwa obywatelskiego*. Autor dostrzega w badanym zjawisku podłoże anarchistyczne i jednocześnie „głębokie korzenie demokratyczne”, odwołanie do wspólnoty obywateli i podkreśla pozytywną rolę kontestacji jako mechanizmu zmiany społecznej. Przeprowadza wnikliwą, oryginalną analizę teoretyczną zjawiska, badając jego wyróżniki i funkcje, proponując jego typologie. To wprowadzenie pomaga zinterpretować zjawiska i wydarzenia opisywane w dalszych częściach książki.

Część pierwszą zatytułowaną *Solidarność nastolatków*, czyli dotyczącą najmłodszych uczestników konspiracji, tworzą teksty poświęcone konkretnym grupom środowiskowym. Pod tym pojęciem kryją się tu całe organizacje, jak opisany przez Jana Hlebowicza Ruch Młodzieży Szkolnej, bądź młodzież poszczególnych miast i regionów. O Poznaniu pisze Justyna Gulczyńska, o Szczecinie – Joanna Król, o Dolnym Śląsku (gdzie zjawisko miało ogromną skalę – np. we wrocławskich demonstracjach z lat 1982–1983 brało udział o nawet do 50 tys. młodzieży) – Artur Adamski, o północno-wschodniej Polsce – Krzysztof Sychowicz. Część tekstów oparta jest głównie na historii mówionej, np. Artur Adamski zebrał ponad 50 relacji, a z Janem Hlebowiczem rozmawiały osoby obecnie szeroko znane ze swej aktywności publicznej, jak Wiesław Walendziak, Jarosław Kurski czy Piotr Semka. Wskazuje to rolę ówczesnych ruchów młodzieżowych jako „przedszkola” polityków i publicystów. Warto zauważyć, iż czas, który upłynął od badanych wydarzeń pozwala spojrzeć na ówczesne zjawiska z odpowiedniego dystansu, a jednocześnie pamięć uczestników i świadków wydarzeń, jest jeszcze dostatecznie świeża, by dokonać dość precyzyjnych rekonstrukcji.

Czytelników „Studiów Podlaskich” zainteresować może tekst Krzysztofa Sychowicza. Nie zbierał on jednak relacji, ale oparł się na meldunkach Służby Bezpieczeństwa (SB). Przytaczając dziesiątki faktów i nazwisk, opowiada o konkretnych akcjach organizowanych przez uczniów szkół średnich Białegostoku, Suwałk, Giżycka, Olecka, Bielska Podlaskiego – wydawaniu i kolportażu gazetek, rozrzucaniu ulotek, pisaniu hasel, niszczeniu pomników, przemarszach, happeningach Pomarańczowej Alternatywy, pielgrzymkach. Północno-wschodnia Polska jawi się tu jako region o znaczącej aktywności młodzieży.

Generalnie, konspiracja uczniowska w Polsce lat 80. okazuje się bardzo rozbudowana, prężna i pomysłowa, choć była przecież absolutnie spontaniczna. Warto przytoczyć spostrzeżenie Artura Adamskiego, iż „była najcenniejszym źródłem świeżej krwi, która zasiliała słabnącą opozycję właśnie

w momencie dla niej najtrudniejszym, kiedy to w połowie lat osiemdziesiątych coraz bardziej topniały szeregi czynnych przeciwników reżimu". Fenomen ten zasługuje na dalsze pogłębione badania.

W drugiej części książki (*Kontr*)kultura młodych zabiera głos Robert Tekieli, – jednocześnie uczestnik i badacz zjawiska, obecnie znany głównie jako prawnik i publicysta. Przypomina alternatywną prasę wyliczając kilkadziesiąt jej tytułów, ale też manipulacje i prowokacje ze strony SB, dokonywane na obszarze kultury alternatywnej. Szczególnie ważne wydaje się przywołanie przez autora długiej listy idei i wartości konstytutywnych ówczesnej kontrkultury (np. ruch, płynność, odrzucenie wszelkich form dominującej kultury, samodzielność, zamiłowanie do przekraczania norm, autentyczność i spontaniczność, indywidualizm, prymat wolności osoby, hipertolerancja, pochwała różnorodności, współpracy i kooperacji...). Nad jej specyfiką zastanawia się także znany socjolog Mirosław Pęczak. Dostrzega podobieństwo mechanizmów regulujących polskie subkultury młodzieżowe ze zjawiskami znanymi z Zachodu lat 60. i 70. Pozostałe teksty w tej części opowiadają o poszczególnych zjawiskach kontrkultury – muzyce rockowej i jej znaczeniu politycznym (Anna Idzikowska-Czubaj ponawia pytanie „czy muzyka rockowa była wentylem bezpieczeństwa dla rządzących w kraju, czy raczej dowodem na ich słabość i nieumiejętność zapanowania nad rozlewającą się falą zainteresowania rockiem i związanym z nią fermentem wśród młodzieży”, zastrzegając od razu, iż nie ma na nie jednoznacznej odpowiedzi), punkrockowych fanzinach (o tych „niskonakładowych amatorskich pisemkach wydawanych poza jakąkolwiek kontrolą” pisze Bartosz Głowacki), teatrze alternatywnym i pokoleniu niezależnych twórców kultury (założycieli Ośrodka „Karta”, Ośrodka i Fundacji „Pogranicze – sztuk, kultur, narodów” z Sejn oraz lubelskiego Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN” przedstawia Weronika Czyżewska-Poncyliusz) czy modzie (przy czym badanych przez Annę Pelkę łódzkich projektantów odzieży trudno uznać za twórców kontrkultury, a bohaterowie tej książki raczej nie włożyliby ich ubrań).

Z kolei część trzecia *Sympatie i antypatie* jest poświęcona politycznym i ideologicznym fascynacjom polskiej młodzieży – anarchizmowi (teksty Krzysztofa Brzechczyzna i Remigiusza Kasprzyckiego), nacjonalizmowi (rozważania Jarosława Tomaszewicza o neoendekach), koncepcji piłsudczykowskich (Grzegorz Wołk o młodzieżówkach KPN) oraz katolicyzmowi (opracowanie s. Małgorzaty Krupeckiej USJK). Znajdziemy tu i analizę treści czasopism (np. anarchistycznego „Homka”), i charakterystykę organizacji (efemerycznych, ale i działającego do dziś Narodowego Odrodzenia Polski), i sylwetki działaczy (np. Marka Kurzyńca z ruchu Wolność i Pokój).

W zamykających tom *Rozmaitościach* znalazło się miejsce na tekst o NZS na Politechnice Warszawskiej (Doroty Gałaszewskiej-Chilczuk), o eksperymentach z przekazem radiowym podziemia młodzieżowego w Warszawie (Grzegorz Majchrzak pisze o „gadałach” – zestawach składających się z magnetofonu, wzmacniacza i głośników, za pomocą których nadawano krótkie audycje słyszalne np. na śródmiejskich ulicach Warszawy czy w więzieniu na Rakowieckiej) i, nieco z boku rozważań, o drużynach Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej w zachodnich republikach ZSRR (Adama Barana). Umieszczone zostały tu też dwa teksty, które można uznać za zamykające – o nieskutecznych staraniach PZPR o odzyskanie młodzieży (pióra Pawła Kowala) oraz wspomnianego już Marka Wierzbickiego – porządkujący problem młodzieżowych ruchów społecznych oraz przedstawiający ciekawą listę postulatów badawczych.

Oceńić pracę zbiorową niełatwo. Pod względem redakcyjnym i edytorskim książka *Życie na przekór* wydaje się bez zarzutu, co można powiedzieć o większości publikacji Instytutu Pamięi Narodowej. Zawartość jest spójna na tyle, na ile jest to możliwe w przypadku wydawnictw pokonferencyjnych. Wartość merytoryczna poszczególnych tekstów jest różna, niektórym można zarzucić ograniczenie się do jednego rodzaju źródeł (np. materiałów ze zbiorów IPN) i nadmierne zaufanie do nich, jednak artykuły wzajemnie się uzupełniają, co podnosi ich wartość. Traktując tom jako całość dostrzegam trzy jego mocne punkty. Po pierwsze – to zasób wielkiej liczby faktów służących rekonstrukcji fragmentu historii. O jego skali świadczy chociażby fakt, iż w indeksie osobowym książki znalazło się ok. tysiąca pięciuset nazwisk, a w indeksie geograficznym dużo ponad dwieście nazw miejscowości, regionów i krajów (dodatkowo można znaleźć w nim też poszczególne instytucje i nazwy ulic, co jest ciekawym ułatwieniem dla poszukujących konkretnych miejsc). Atut drugi, ciągle jeszcze w polskiej historiografii dość rzadki – to szerokie wykorzystanie historii mówionej, która często dostarcza wiedzy w inny sposób nieosiągalnej (choć i niesie ze sobą pewne ryzyka). Atut trzeci – to w dużej mierze nowatorskie ujęcia syntetyzujące i porządkujące, a także teoretyczne, historyczne i socjologiczne. Elementy te czynią recenzowaną pracę ważną i użyteczną dla różnych odbiorców. Obok historyków czy socjologów zapewne sięgną po nią ci, którzy będą poszukiwali śladów swych doświadczeń z młodości, a może i ci, którzy znając lata 80. tylko z opowiadań, będą chcieli bliżej przyjrzeć się ich atmosferze.

Joanna Sadowska, historyk, dr hab. prof. UwB, pracuje w Instytucie Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku.
e-mail: sadowska@uwb.edu.pl